

ПОЧАТКОВА ОСВІТА ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Відображено способи організації та зміст початкової освіти Лесі Українки в домашніх умовах (звягельський період життя: 13.02.1871 р. – раннє літо 1879 р.), розкрита роль рідної мови як основи навчання та виховання.

*Wer den Dichter will verstehen,
müß in Dichters Lande gehen.*
J.W. Goethe**

Висока освіченість Лесі Українки (з-поміж сучасників її переважав своїм рівнем хіба що Іван Франко), ще прижиттєва слава, що переросла в славу України, - і досі захоплює, змушує шукати “секретів” навчання та виховання у родині Косачів.

Шкільного віку, як відомо, Лариса Косач сягла у містечку Звягелі, де і народилася, та у школу не пішла. Раннім літом 1879 -го року, у зв'язку з переведенням П.А. Косача на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників, сім'я Косачів залишає Новоград-Волинський (Звягель) і пересувається до Луцька. Це переведення у родині обговорювалося як покарання батька за його “українофільство” та за побачення з Михайлом Драгомановим під час подорожі Косачів до Парижа на всесвітню виставку у 1878 р.

Тим часом у полі нашої уваги – не ця обставина, а саме ось цей короткий (звягельський) період життя малої Лесі (13 лютого 1871 р. – раннє літо 1879 р.). Що важили перші 8 років і кілька місяців у житті геніальної української жінки косачівсько-драгоманівського роду? Яке місце займають враження дитячих літ у творчому житті митця узагалі?

Чи випадково геній української культури О.Довженко поспішив в останній своїй кіноповісті зробити висновок: в його реальний світ що не день, то все частіше вторгаються спогади: байки і молитви, і перші радощі, і вболівання, і чари перших захоплень дитячих... І непереможне бажання, “перебираючи дорогоцінні дитячі іграшки, що завжди десь проглядають в наших ділах, усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел” [1:5].

Аналіз літератури, зокрема приватного листування Лесі Українки, спогадів про неї її сучасників (серед інших – матері, Олени Пчілки, сестри Ольги Косач-Кривинюк, чоловіка, Климента Квітки) дозволяє стверджувати: “первісними джерелами”, маленькою країною, колискою, що виколихувала поетичний геній, стала початком Лесиної чинності, був Звягель. “По правді признаюся, - читаємо в автобіографічній незакінченій повісті “Спогади тітки Люсі”,- ... не спадало й на думку мені, що, може, я туди повік вже не вернуся, ... що не вернуться більше мої найперші, наймиліші роки життя, що уплили вже вони злото-блакитним струмочком у прірву минулого, і вже не приплинуть ніколи назад...” [2:7:301]. Той “злото-блакитний струмочок” Леся та Михайло згадували, за словами Ольги, як “щось найпрекрасніше”, “Любий Лесин Звягель”, найкращі літа згадує й Олена Пчілка; як до живих, звертається у віршах до Звягеля скель, узгір’їв веселих, до Случі ігристої, вода якої “багацько умчала з собою” [4:52].

Образ свого Звягеля окреслює Леся 22-річна у листі до М.Драгоманова: “Хочу в кінці мая рушити з тіткою до Полонного, звідти –одбігти до Звягеля – “schöne Wiege meiner Zeiden“ [2:10:83]. Так поетичними рядками німецького поета Генріха Гейне Леся називає Звягель “прекрасною колискою своїх страждань”...

Чому ж страждань? Можливо, ще у Звягелі перейнялася тими настроями, що їх називають передчуттям геніальної натури? У кожному разі маємо сприйняти Звягель як прекрасну колиску, що виколихувала на ранній порі дівчинку – майбутню Лесю Українку.

...Спробуємо хоч уявно наблизитися до родового гнізда Косачів у мальовничому містечку над Случем, де Леся побачила світ, де почав творитися її власний духовний світ.

Йшов 1876 р. Наближалася Лесина шкільна наука, та доступ до української книжки через нове царське розпорядження, ще більше звузився. Ні читанки, ні букваря. Указом Олександра II забороняється навіть ввезення книжок українською мовою з-за кордону, забороняється сценічна вистава, друкування текстів до нот.. “Може, ніколи не було так грізно поставлено питання: чи жити, чи згинути нашій нації? – як тоді”, - писав пізніше І.Франко [Цит. за 5:12].

... Тим часом у Звягелі молода мати Ольги Косач енергійно і заповзятливо організовує початкове навчання Михайлика та Лесі. В 4 роки, як твердить Ольга, Леся вже справно читала, а на початку 6-го пише перший у житті лист до любих дядька та дядини Драгоманових. У ньому хвалиться:” У мене есть дві книжки” [2:10:10]. Першою прочитаною книжкою були “Земні сили” М.Комарова, як згадує син автора Богдан [6:139]. Книжка стала першою радістю малої Лесі, бо відкривала сторінки невідомих світів. Книжка стала її першою учнівською (домашньою) лектурою. До школи, як говорилось, Леся з Михайлом не пішли, бо матері думалось, що офіційна (російська) школа “зараз же зруйнує мож змагання виховати дітей в українській мові”, і лише тоді, коли дітей вправлено в українській мові, то тоді школа цієї мови не руйнує... До цього страху за українську мову дітей приходиться і те, що я, живучи ще у Звяглі, в такому простенькому місті, що скидалося навіть на село, приїхавши навіть з-за кордону, возила дітей з першою весною “на дачу; щоб вони не одвикали од мови...” [6:85]. У звягельській домівці батько з матір’ю читають дітям казки, співають пісні.

* Хто хоче зрозуміти поета, має побувати в його країні (нім.)

Батько, який рано усвідомив свою дочку як “найдорожчої ціни скарб” (за спогадами Ольги), учить малу Лесю з чуттям декламувати. Про книжки дбала “люба мамочка”, що свою хатню роботу називала “педагогічно-літературною”. У хаті Косачів “підручними”, “настольними”, “якимись святими книгами”, за свідченням Ольги, були томи праць Чубинського, з казками та піснями, “Сербські народні думи та пісні” у перекладі М.Старицького (до речі, з присвятою автора М.П. Драгоманову: “моєму щирому другові і товаришеві” [5:52]), також – “Мифы классической древности” Штоля [6:37], оповідання Марка Вовчка, Куліша, байки Гулака-Артемовського і Глібова та інші.

Цікава деталь: усі тексти були справжніми, не адаптованими. Молода мати не визнавала спеціально пристосованих для дітей творів, називали таке читання „кисло-солодким сосюканням”, прагнула хорошими книжками розвивати „дитино-людині” смак [6:84].

Хто зна, можливо, саме завдяки такій організації першої, ранньої лектури Леся активно розвивається як читачка, зі сформованими творчими і (як це не дивно!) – науковими інтересами... Уявляється, що з читання тих міфів зародився у Лесі інтерес до історії, до грецької та іноземних сучасних мов, до античної культури узагалі. Вплив сербських народних дум був такий сильний, що діти починали гратися у вигадані події, героїчні ігри. Казки, оповідання різних українських авторів – їх діти знали мало не всі напам'ять. У 6 років Леся охоче декламує „Русалку” А.Міцкевича, читає з братом „Пана Твардовського”.

За аналізом К.Квітки, освіта у класичному стилі чимала була у Лесі Українки з дитячих літ. „Настоящим письменником” і „своїм учителем” вважала Леся Куліша, казала, що в дитячі літа до самого пізнього періоду „ніхто не мав на неї такого впливу, як читання Куліша”. Другим своїм учителем вважала М.Старицького [6:227]. Мимоволі напрошується „паралель”: своїм учителем називав Іван Франко батька Якова Франка – стільки почерпнув малий Івась у кузні батька-коваля, - пісень, розповідей, легенд!

Інтерес до книжки, зронений у дитячу душу у звягельській домівці, не згасав ніколи. До кінця своїх днів у спогадах К.Квітки, Леся тішилася рідкісною і „спеціально їй цікавою книжкою” дитячою радістю.

Через книжку („без різних реверансів” та „хороших манер”), мову та пісню Косачі намагаються дати дітям хороше виховання, прищепити їм чуття належності до свого народу, розвинути інтерес до його культури. Дарма що на Косачів ідуть доноси.

Завдяки старанням батька та „любої мамочки у Лесину свідомість вросло кожне слово, почуте від оточуючих ще у „любому Звягелі” – так сдналися з рідною землею і рідним народом, вбирала мовно-духовну енергію волинсько-польського краю. Як зізнається сама Леся, мала вона „надзвичайну пам'ять на обличчя та місцевості, які бачила ще в дитячих літах”, добре пам'ятає дядька, дядину (Драгоманових), дарма, що мала всього шість літ”, коли їх бачила у Звягелі [2:10:125]. Таку ж чіпку і тривку пам'ять мала до мов, засвоювала їх з природних джерел. Російську мову вбирала і з уст няні-росіянки в короткий період, коли мати тяжко занедужала, і з читань вголос батьком текстів Некрасова, Салтикова-Щедріна, до польської (можна догадатись) при звичаїлася, коли у меншої сестри Ольги була няня-полька. У природному звучанні пізніше, коли доля гнала “на штири вітри, засвоювала болгарську, італійську, іспанську, вслухалася у мову єгиптян...

Так само добре пам'ятала майбутня авторка розповіді, легенди, почуті від людей у Звягелі, у селі Жабориці над Случем (тепер – с.Заріччя Баранівського р-ну). “Як гарно, як вільно жилось нам у тому Новоград-Волинську!” – згадує літо 1975 року двоюрідна сестра Лесі Лідія Драгоманова – Шишманова. Розповідаючи про поїздки на возі у ліс, про полювання, додає: “Леся тим часом сиділа і плела віночки з квіток та жита та співала вже трошки зі мною та мамою своєю українських пісень” [6: 416]. Серед інших пісень Драгоманова-Шишманова згадує і пісню “Звягельські люди”, яку Леся пам'ятала усе життя.

Особливо багато вражень винесли діти з села Жабориці над Случем. Тоді Леся запам'ятала багато тамтешніх повір'їв, звичаїв, народних пісень, материних розповідей про мавок. Дивовижно обізнана той образ Мавки, ті повір'я, легенди у “Лісовій пісні”, створеній в останній рік життя авторки!

Тихенька, зосереджена Леся любить співати. Вона “подовгу співає з сестриною мамкою Мотрею Дяченко з Миропілля (тепер селище Миропіль Дзержинського району), але ще не може вірно співати”, – у спогадах сестри [6:31-42]. “Пам'ятаю, як я ще зовсім мала була, - розкаже Ольга, - мама чи сама Леся заспіває якусь пісню, чи розкаже якусь книжечку, чи придибашку або приповідку, або щось вишиває Леся та й каже: цю пісню співала Мотря, а цю Килина, а це розказувала баба Коржицька (все то люди зі Звягеля чи Звягельщини, відомі мені з оповідань старших), а це вірець “маминих узорів”, тобто з тієї збірки народних орнаментів, що наша мама збирала на Звягельщині і впорядковувала до друку, як Леся була ще зовсім маленькою... Побачить Леся на малюнку церковцю з “опасанням” старовинної української архітектури, знов гукає: “А отака церковця стояла у Звягелі над Случем” [6:36].

Те, що Леся пам'ятала почуті ще в дитинстві народні пісні, підтверджує К.Квітка. Багато їх записав він саме з її голосу. У передмові до збірника “Дитячі ігри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини і Звягельщини на Волині. Зібрала Л.Косач. Голос записав К.Квітка” про спосіб збирання говорить: “Матеріали сі... не було записано від якоїсь одної людини з народу, вони збиралися довго в пам'яті моїй; мало не всі я їх знаю, як-то кажуть, “Зроду”, перейнявши їх ще дитиною від сільських дітей...” [6:249]. У передмові до книги “Народні мелодії з голосу Лесі Українки (ч.1- 1917 р.) ” К.Квітка пише, що Леся запам'ятала “зовсім малою, либонь п'ятилітньою дитиною, деякі весняні танкові пісні, і то був несвідомий початок її чинності. Леся переймала ці пісні від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості” [5:12]. Серед опублікованих фольклорних записів (матеріалів) Лесі Українки – до 120-зі Звягельського повіту. Це дитячі ігри, Великодні та Різдвяні пісні, казки, веснянки, щедрівки, весільні, заручальні пісні, пісні на хрестини, козацькі та купальські пісні... Пісні з Жабориці, Звягеля, Яроня (Яруня), Миропілля, Любара...

Народна пісня, народне слово могутньо впливали на формування поетичного генію Лесі Українки. “Для поетичної вдачі і музикальності українського народу дуже характерним є факт, - писав Ф.Колесса, - що саме три найвизначніші українські поети, типові представники української психіки - Тарас Шевченко, Іван Франко та

Леся Українка, - були великими любителями та неабиякими знавцями української народної поезії і музики і самі знали та любили співати сотні українських народних пісень, вплив яких позначився на формуванні та змісті їх поетичних творів” [6:332].

Зі звягельських часів лишилася в пам'яті Лесі тітка Єля (Олена Антонівна Косач) – саме на неї та на Є.І.Драгоманову було залишено дітей, коли батьки вирушили за кордон, до Парижа. Тітка запам'яталася як енергійна, добра і справедлива людина. “До того її пробування з малою Лесею, - розказує Ольга, - стосується Лесин вірш “Забуті слова”, написаний 9.12.1900 р.”[6:48]. Якраз тоді О.А. Косач відбувала заслання в Тобольську. Отже, і цей текст є яскравим відблиском дитячих вражень аж надто вразливої до всього хорошого з самого малку Лариси Косач – Лесі Українки!

Це ті враження, які, користуючися словами К.Квітки, можна назвати “несвідомим початком” її поетичної “чинності”...

Забуті слова

То вже давно було. Мені сім літ минало,
а їй, либонь, минуло двадцять літ.
Сиділи ми в садку, там саме зацвітало,
і сипався з каштанів білий цвіт.

Вона не бавила мене і не учила,
я кидала і забавки, й книжки,
щоб тільки з нею бути, вона уміла
єдину забавку – плести вінки.

Я подавала їй квітки, і листя, й трави
і з рук її не зводила очей.
Здавалося, вона плела не для забави,
а щоб зробити оправу для речей.

В її речах слова котились, наче хвилі,
мов сльози по її замучених братах,
в вінку, здавалось, блідли квіти білі,
і в'янули слова журливі на устах.

То знов зривалися слова палкі, ворожі,
мов грізні вироки всім тим, що кров лили,
в вінку палали кров'ю дикі рожі,
слова, мов квіти ярії цвіли.

Шумів зелений лист, а голос той коханий
про волю золоту співав мені, -
в вінку мінився злотом ряст весняний,
і золотим дощем лились пісні...

То вже давно було. Давно пора минула
таких червоних необачних слів;
либонь, вона й сама про них забула –
хто дбає про вінки, що замолоду плів?

І я забула їх, не пригадаю й слова
з тих наших довгих запальних розмов,
а тільки барва їх, мелодія раптова
тепер, як і тоді, мені бунтує кров.

І та мелодія не може заніміти:
не раз, як тільки лист од вітру зашумить
чи блиснуть проти сонця ярі квіти,
вона зненацька в думці забринить.

Неначе хто її поставив на сторожі,
щоб душу кожний час будить від сна,
щоб не заглухли в серці дикі рожі,
поки нова не зацвіте весна [2:1:186].

Початкову освіту збагачувало знайомство з народним мистецтвом. Не тільки плести вінки, але й виконувати найрізноманітніші українські стародавні та сучасні вишиванки учила Лесею тьотя Єля. Як найкращі речі бергла дівчинка подаровані нитнички й гольника. З наймолодшого віку спостерігала, як збирала народні узори мама, як перемальовувала їх, ладнуючи до друку. Чи ж дивина, що Леся Українка добре розумілася на них, сама артистично виконувала, цікавилася національними вишивками?

До усіх мистецтв додавалося музичне. Коли Лесі було 5 “ з чимось” роцків, Ольга Петрівна купила їй рояль, що був власністю Л.М.Драгоманової. Саме до того рояля, яким дуже дорожили у сім’ї, звертається поетка (“До мого фортепіано”) у хвилини сумні, нерозважливі.

Нарешті, не можна обминути того факту, що до початкового виховання дітей Косачів природно прилучилася бабуня, “ милая бабушка” Є.І.Драгоманова. Час від часу бабуня прибуває до Звягеля, Леся поривалася в усьому допомогти їй, і батько жартував, що Леся скоро й бабуню переважить, така з неї хороша господиня. Саме бабуні належить ідея навчання Лесі у Гадяцькій прогімназії.

Та через недугу Леся так і не зазнала шкільної освіти.

Отже, початкову освіту Леся здобула в домашніх умовах і ця освіта, виразно гуманітарного спрямування, потужно впливала на подальше самостійне, навчання “самотужки”. Основою цієї освіти була усна народна творчість, рідна мова, ретельно засвоювана не з граматики, а з природних джерел. Характерно, що усну народну творчість як пропедевтику багатьох шкільних курсів – мови, історії, літератури, музичної творчості, – розглядав Іван Франко.

Українська мова, культура стане головною турботою Лесі Українки, - цього живого символу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Довженко О. Зачарована Десна. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 1977. – 63 с.
2. Українка Леся. Спогади тітки Люсі // Українка Леся. Зібрання творів в 12-ти т. -К.: Наук. думка, 1976.
3. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970.
4. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спати! Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи. – К.: Веселка, 1991. – С.52-53.
5. Мороз М.О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. – К.: Наук. думка, 1992. – 630 с.
6. Спогади про Лесю Українку. – К.: Вид-во художньої літератури “Дніпро”, 1971. – 483 с.

Матеріал надійшов до редакції 22.12.2000 р.

Бондарчук Л.И. Начальное образование Леси Украинки.

Отражены способы организации и содержание начального образования Леси Украинки в домашних условиях (Звягельский период жизни: 13.02.1871 г. – раннее лето 1879 г.), раскрыта роль родного языка как основы обучения и воспитания

Bondarchuk L.I. Elementary Education of Lesya Ukrainka.

The article contains the author's views on the way of conducting Lesya Ukrainka's elementary education in the family during her life in Zviagel (18.02.1871 – early summer 1879). Significance of the mother tongue as a basis of Lesya Ukrainka's education has been revealed.